

19. Отчет уполномоченных XXV Съезда горнопромышленников Юга России, представленный XXVI Съезду о результатах ходатайств о нуждах южной горной и горнозаводской промышленности. – Харьков: Паровая типо-литогр. М. Зильберберг и С-вья, 1901. – 26 с.

20. Проект положения о Совете по горнопромышленным делам // Горно-заводской листок. – 1903. – № 15. – С. 6202 – 6203.

21. Протоколы Экстренного съезда горнопромышленников юга России, происходившего в городе Харькове от 5-го до 11-го мая 1900 г. – Харьков, 1900. – 97 с.

22. Совещание горнопромышленников // Московские ведомости. – 1900. – № 239 (30 авг.). – С. 2.

23. XIII съезд горнопромышленников юга России // Горный журнал. – 1888. – Т. 4. – С. 441 – 449.

24. Труды X съезда горнопромышленников юга России, бывшего в городе Харькове с 20-го ноября по 8-е декабря 1885 г. – Ч. 1. Докл. – Харьков: Тип. Каплана и Бирюкова, 1886. – [разд. паг.].

25. Труды XXV съезда горнопромышленников юга России. – Харьков, 1901. – [разд. паг.].

26. Труды XXVI съезда горнопромышленников Юга России. – Т. 2. – Харьков: Паровая типо-литогр. М. Зильберберг и С-вья, 1902. – [разд. паг.].

27. Труды XXIX съезда горнопромышленников юга России. – Т. 1. – Харьков: Тип. и литогр. М. Зильберберг и С-вья, 1905. – [разд. паг.].

28. Труды XXX съезда горнопромышленников юга России. – Т. 2. – Харьков, 1906. – [разд. паг.].

29. Труды XXXIV съезда горнопромышленников юга России (23 ноября – 8 декабря 1909 г.). – Т. 1. – Харьков, 1909. – [разд. паг.].

30. Труды XXXV съезда горнопромышленников Юга России (23 ноября – 9 декабря 1910 г.). – Т. 2. – Харьков, 1910. – [разд. паг.].

31. Чествование почетного члена Совета Съезда горнопромышленников юга России, заместителя председателя Совета Съезда, Александра Ивановича Фенина по поводу 25-летия его деятельности // Горно-заводское дело. – 1915. – № 41. – С. 12089 – 12092.

32. Штейнфельд Н. К учреждению Совета по горнопромышленным делам / Н. Штейнфельд // Горно-завод. листок. – 1903. – № 30. – С. 6476 – 6477.

33. Экономическая история России XIX – XX вв.: Современный взгляд. – М.: РОССПЭН, 2001. – 624 с.

Шандра И.А. Система представительства интересов промышленной элиты Донбасса и Приднепровья в конце XIX – XX вв.

Дается анализ особенностей представления интересов буржуазии Донбасса и Приднепровья перед органами государственной власти Российской империи пореформенного периода, характеризуется участие представителей капитала в правительственных совещаниях и государственных учреждениях.

Ключевые слова: представительская организация, Съезды горнопромышленников Юга России, межведомственное совещание, правительственная комиссия, Горный департамент, Совет по горнопромышленным делам.

Shandra, I.A. The system of the representation of the interests an industrial elite of Donbas and Dnipro at the end of XIX – XX centuries

It is given an analysis of features presentation of the interests of the Donbas and Dnipro bourgeoisie in front of the state authorities of the Russian Empire in post-reform period it is characterized by the participation of members of the capital in government meetings and public institutions.

Key words: representational organization, the Congress of Miners of southern Russia, an interagency meeting, a government commission, the Mining Department, a Council on mining matters.

УДК 94 (477)

Гуз А.М.

Розвиток бібліотечної справи земськими установами на території України у другій половині XIX – на початку XX ст.

Досліджено специфіку становлення та діяльності різних типів земських бібліотек на території України у другій половині XIX – початку XX століття.

Ключові слова: земські установи, бібліотеки, земські бібліотеки.

Неозброєним оком помітно, що останнім часом у нашій державі приділяється недостатньо уваги бібліотечній справі та розвитку бібліотек. У міській місцевості ці просвітницькі заклади «вживають» за рахунок різноманітних «додаткових» послуг. Натомість сільські бібліотеки приречені на вимирання. І не лише через недостатню увагу і підтримку влади, а й з багатьох інших причин, які не є предметом нашого дослідження. Разом з цим, в другій половині XIX – початку XX століття земські установи на території України сприяли створенню цих без сумніву важливих просвітницьких закладів. Саме тому досвід їх створення та утримання, на наш погляд, заслуговує на вивчення сучасниками з метою здобуття відповідного досвіду для його поширення в наш час. Тому дослідження проблем запровадження бібліотечної справи серед населення України в другій половині XIX – початку XX століття є актуальним як з практичної, так і з наукової точок зору. З огляду на викладене, метою нашого дослідження є аналіз розвитку бібліотечної справи земськими установами на території України у другій половині XIX – початку XX століття. Основним завданням нашої статті є розкриття специфіки становлення та діяльності різних типів земських бібліотек на території України.

Останніми роками проведено низку наукових досліджень, які засвідчили, що інтерес до діяльності земств у сучасній українській історичній науці не згасає [1]. Сучасники звертаються до різних напрямів діяльності земств. Окреслені нами проблеми ще не знайшли повною мірою висвітлення на сторінках наукових видань.

Просвітницьку діяльність серед населення України в другій половині XIX – початку XX століття здійснювали створенні за участю земських установ і за їх підтримки земські бібліотеки. Головним завданням цих просвітницьких закладів було поширення популярної, художньої літератури та знань серед народу.

Земські бібліотеки ми розділяємо на ті, які відкривалися: при школах; при книгосховищах; при управах; при музеях; при громадських організаціях. Кожна із них виконувала певну функцію. Відрізнялися вони й змістом та обсягом фондів. Дослідження показує, що земські бібліотеки при управах, при музеях та книгосховищах мали багатші книжкові фонди. В них влада допускала більше дозволених каталогом Міністерства народної освіти книг ніж у шкільні бібліотеки [2]. В особливий тип можна виділити земську бібліотеку-читальню, яка будувалася і утримувалася земствами в селах у окремих приміщеннях. На чолі цієї бібліотеки стояв завідувач, в той час, як завідувач бібліотеки при школах і інших установах, суміщав цю посаду з основною. На території України у досліджуваній період утримання бібліотек-читалень і поповнення фондів велось земськими установами й громадами [3, с.214].

У другій половині XIX століття земства активно відкривали бібліотеки при земських початкових школах. Це був перший етап у народно-бібліотечній справі – відкриття земствами шкільних бібліотек, які обслуговували не лише учнів земських шкіл, а й доросле населення. Діяльність цих бібліотек санкціонувалася Міністерством народної освіти. Циркуляр Міністерства народної освіти від 1864 року визначив роль шкільних бібліотек на селі [4, арк.22-23]. Цим просвітницьким закладам дозволялося видавати книги всьому дорослому населенню при умові видачі книг додому і не в навчальний час. Необхідність шкільних учнівських бібліотек була дуже великою. Вони допомагали учням у позашкільному навчанні.

Створення бібліотек при земських початкових школах розпочинається з 70-х років XIX ст. В цей період земства вводять у склад учнівських бібліотек книги, які призначались для читання дорослому населенню [5, арк.41].

Клопотання про відкриття бібліотек при земських школах підняли повітові та губернські земства України. Серед них: Суражське, Чернігівське [4, арк.22-23], Котонопське, Мглинське [5, арк.41], Хорольське та інші. [5, арк.40-42] Ці клопотання були задоволені Міністерством народної освіти, яке дозволило відкрити земствам бібліотеки.

Перелік книг, які дозволялося тримати в бібліотеках з кожним роком змінювався [6, с.42]. Часто книги, які пропонував затверджений владою каталог, не задовольняли доросле населення. Тому, з кінця 70-х років земські установи відкривають новий тип земської бібліотеки – спеціальну народну бібліотеку [7, арк.1-10]. Ці бібліотеки підпорядковувалися Міністерству внутрішніх справ і мали необмежені права в підборі книг, особливо із середини 80-х років починається швидке зростання бібліотек і Міністерство внутрішніх справ вводить каталог народних бібліотек. З 1884 року народні бібліотеки повинні були рахуватися із списком вилучених із обігу 193 назв книг і 10-ти періодичних видаць [8, с.10].

15 травня 1890 року виходять правила про народні бібліотеки-читальні [9]. Згідно цих правил вчений комітет Міністерства народної освіти одержував право визначати, які книги повинні бути допущені до використання в безкоштовних бібліотеках-читальнях. Із загальної кількості книг, які були на книжковому ринку, в народні бібліотеки були допущені лише 10%, причому, значна частина книг з цієї цифри була релігійного й патріотичного змісту. Крім того, в таких бібліотеках могли збергатися лише книги російською мовою. Таким чином, в тяжке становище були поставлені бібліотеки в місцевостях з переважно неросійським населенням. Однак і за таких умов земські бібліотеки продовжують розвиватися. На цей період припадає широка хвиля земських клопотань про відміну правил 15 травня 1890 року [9, арк.146].

В 1894 році Імператорське Вільне Економічне Товариство звернулось до всіх повітових і губернських земських зборів з пропозицією надати матеріальну підтримку земствам при відкритті народних бібліотек. Воно виділяло по 250 карбованців на бібліотеку при умові забезпечення приміщення для бібліотеки й засобів для господарських затрат на утримання. Ініціативу «Товариства» прийняли низка земств. В результаті цього було відкрито 110 бібліотек [8, с.10].

На 90-ті роки XIX ст. припадає найбільша кількість відкритих земствами бібліотек-читальень. На цей період доводиться і хвиля клопотань, пов'язаних з відміною правил 1890 року, які були скасовані лише в грудні 1905 року [8, с.10]. Просвітницька діяльність земських бібліотек обмежувалася Міністерством внутрішніх справ та Міністерством народної освіти. Однак у бібліотечній справі земства набули значних успіхів. У Херсонській губернії перші земські бібліотеки виникають при школах, у 1875 році [10, с.85]. В 80-90-ті роки процес відкриття бібліотек у повітах губернії продовжуються і на 1891 рік при кожній школі діяла бібліотека. В 1897 році, була відкрита бібліотека при Одеській земській управі [10, с.85]. В 1908 році в Херсонській губернії діяло 121 бібліотеки-читальні, які утримувало земство [11].

В 1910 році на утриманні земств Херсонської губернії перебувало 136 бібліотек-читальень [12, с.180-183]. На 1914 рік – 211 земських бібліотек, з них 21,8%, або 46 з читальнями, решта 165 або 78,2% – без читальень [13, с.4]. Зазначена кількість бібліотек обслуговувала 2 290 754 жителів. Тобто на одну земську бібліотеку припадало 10 856 жителів і 255,2 квадратних версти [13, с.4].

Земства Катеринославської губернії перші суми на розвиток народно-бібліотечної справи виділяли з 1895 року, коли починають з'являтися перші народні бібліотеки в губернії [14, с.2-5]. З кожним роком земства посилюють свою активність при відкритті бібліотек [15]. На 1 січня 1906 року в губернії нараховуємо 106 земських бібліотек [16, с.65].

Активний процес створення земських безкоштовних бібліотек-читальень характерний і для Харківської губернії [17, арк.2-11]. На 1910 рік в земських губерніях України діяли: в Таврійській – 154 земські бібліотеки [18, арк.24], в Херсонській – 1367, у Полтавській – 2868, у Харківській – 5771 [19, с.115-138]. У 1913 році в Харківській губернії існувало 787 народні бібліотеки, на які земство витратило 43 350 карбованців [20, с.119-123].

Зростання кількості земських читальень сприяло ширшому обсягу просвітницької діяльності. Дуже вплинули на розвиток земської бібліотечної справи заходи уряду. По-перше, в 1905 році відмінено обмежений бібліотечний каталог [21, с.2]. По-друге, Загальноросійський з'їзд у Москві визнав позашкільну освіту не менш цінною, ніж шкільну, висловився за розробку земствами бібліотечних мереж [22, с.164].

Основною формою просвітницької діяльності земських бібліотек-читальень було поширення знань серед населення через книгу. Тобто, необхідно було залучити якомога більше читачів до бібліотеки. З цією метою земства щорічно поповнювали фонди, витрачаючи кошти на закупівлю нових книг. Земські бібліотечні каталоги так порядкувались, щоб інтерес до книги проявляли і дорослі, і діти. Крім того, книги видавалися додому, або їх читали в читальнях безкоштовно. Це був вагомий крок земських установ при поширенні знань серед народу, а саме безкоштовності освіти.

Ще однією формою просвітницької діяльності земських установ стали лекції. Їх теми були різноманітні й розраховані на різних людей. Проводячи лекції, земства ставили за мету поширення знань серед народу. Тому доповіді присвячувались сільськогосподарським, медичним, науковим питанням. Ця форма просвітницької діяльності відіграла велику роль. Адже підняті в доповідях питання стосувались шкідливого впливу алкоголізму на здоров'я людини, боротьби й запобігання епідемії, агрономічних знань тощо. Просвітницька діяльність земських бібліотек зосереджувалась навколо завідувального бібліотекою. Він дуже часто пропонував читачам книги, вів бесіди в читальнях.

Широкий розвиток народно-бібліотечної справи починається з другої половини 90-х років, коли більшість земств переходить до нової форми роботи. Вони починають відкривати бібліотеки окремо від шкіл. Головна незручність бібліотек, заснованих при школах, була тою, що вони могли відкриватися лише з дозволу Міністерства народної освіти, тоді як відкриття бібліотек, окремо від шкіл, потребувало лише дозволу місцевого губернатора. Зі шкільної бібліотеки книжки видавалися лише додому, читання в самій бібліотеці не дозволялось. Каталог книг для бібліотек при школах дозволяв дуже обмежену кількість книг, в них допускались виключно книги для дитячого читання. Бібліотеки-читальні користувалися іншим каталогом книг. У цьому й була їх перевага. Крім того, на чолі бібліотеки-читальні стояв завідувачий, а шкільною бібліотекою часто керував учитель. Він повинен був готуватися до уроків і бібліотека, його, як господаря, не цікавила. Більшість учителів від'їздили із сіл на час літніх канікул, і весь час бібліотека була закрита. Тому більшість земств визнають найбільш змістовним тип народної бібліотеки-читальні, які будуються окремо від школи. За утримання читальні і постачання їх книжками відповідали земства й сільські громади в такій послідовності: приміщення для читальні, опалення, освітлення і прислуга відносились на рахунок сільських громад, для яких влаштовувалась читальня; утримання бібліотекарів і щорічне поповнення читальень книгами – на рахунок земства повіту, а постачання нових комплектів книг – на рахунок губернського земства. В середньому на одну бібліотеку земства затрачали від 60 до 180 карбованців і на поповнення читальень книгами від 30 до 80 карбованців на рік [23, с.73-76].

Важливою віхою в бібліотечній просвіті став перший Загальноросійський з'їзд з бібліотечної справи, який проходив з 1 по 7 червня 1911 року в Санкт-Петербурзі. На цьому з'їзді були присутні 26 представників бібліотечної справи України, а всього були присутні 346 делегатів [23, с.73-76]. Після з'їзду бібліотечна мережа розвивається ще більш масштабно.

Разом з цим, в 1912 році правила 1890 року про бібліотеки-читальні знову застосовуються у відношенні до народних бібліотек, які знаходилися у шкільних приміщеннях. Згідно цих правил народні бібліотеки вводилися у вузькі рамки міністерського каталогу. Подібне ставлення урядових установ до культурно-просвітницької діяльності земств носило подвійний характер: Міністерство народної освіти боялося, що до земських бібліотек-читальень потраплять заборонені книги, через які велася агітація боротьби з існуючим ладом, а також засуджувалося російське самодержавство. Крім того, влада й Міністерство слідкували за тим щоб до земських бібліотек не потрапили книги українською мовою.

Таким чином варто зазначити, що земські установи зробили вагомий внесок у розвиток бібліотечної справи на території України у другій половині XIX – початку

XX століття. Бібліотеки, які відкривали земські установи України сприяли просвіті населення, підвищували його освітній і культурний рівень.

Список використаних джерел

- Гапієнко А.А. Участь земств Лівобережної України в історико-краєзнавчому русі (1870-ті - 1918 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / А.А. Гапієнко; НАН України. Ін-т історії України. – К., 1999. – 19 с.; Мармазова О.І. Просвітницька діяльність земств в Україні (кінець XIX - початок XX ст.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / О.І. Мармазова; Донец. держ. ун-т. – Донецьк, 1998. – 16 с.; Кузовова Н.М. Просвітницька діяльність земств Херсонської губернії (60-ті роки XIX - початок XX ст.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Н.М. Кузовова; Харк. нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Х., 2007. – 20 с.; Миколаєнко І.М. Історіографія діяльності земських установ України (1864 - 2001 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / І.М. Миколаєнко; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2003. – 20 с.; Бакуменко О.О. Земства Російської імперії: історіографія проблеми (II половина XIX - XX ст.): Моногр. / О.О. Бакуменко. – Х.: Колорит, 2006. – 171 с.
- Чарнолуцкий В. Земство и народное образование / В. Чарнолуцкий // Русская школа. – 1910. – № 10. – С. 37-40.
- Народное образование в России. – М., 1914.
- Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК України). – Ф. 707. – Оп. 219. – Спр. 1.
- Там само. – Ф. 707. – Оп. 218. – Спр. 73.
- Решение ученого комитета Министерства народного просвещения // Журнал Министерства народного просвещения. – 1905. – № 1.
- ЦДІАК України. – Ф. 707. – Оп. 35. – Спр. 732.
- Серополко С. Земство и народно-библиотечное дело // Школа и жизнь. – 1914. – № 1.
- ЦДІАК України. – Ф. 707. – Оп. 227. – Спр. 37.
- Исторический обзор деятельности Херсонского губернского земства за 1865-1899 годы. в 3 т. – Херсон, 1906. – Т.3.
- Державний архів Одеської області. – Ф. 91. – Оп. 2. – Спр. 962-987.
- Народное образование в Херсонской губернии. – Херсон, 1912.
- Краткий обзор внешкольного образования в Херсонской губернии за 1914 год. – Херсон, 1916.
- Доклад губернской земской управы о народных читальнях. – Екатеринослав, 1896.
- Аракчеева Н. Библиотеки в Екатеринославской губернии // Вестник Екатеринославского земства. – 1904. – № 29. – С. 860-870.
- Отчет Екатеринославской губернской земской управы за 1904 год. – Екатеринослав, 1905.
- ЦДІАК України. – Ф. 707. – Оп. 218. – Спр. 70.
- Державний архів Одеської області. – Ф. 42. – Оп. 35. – Спр. 1426.
- Доклады Харьковской губернской земской управы. – Х., 1911.
- Доклады Харьковской губернской земской управы. – Х., 1912.
- Доклад о положении библиотек во всех уездах и о разработке вопросов об упорядочении и развитии дела, а также обеспечении возможности действовать библиотекам в будущем. – Харьков, 1914.
- Постановления 1-го Общеземского съезда. – М., 1911.
- Труды Первого Всероссийского съезда по библиотечному делу. СПб., 1912.

Гуз А.М. Развитие библиотечного дела земскими учреждениями на территории Украины во второй половине XIX – в начале XX в.

Исследовано специфіку становлення і діяльності різних типів земських бібліотек на території України во второй половине XIX – в начале XX века.

Ключевые слова: земские учреждения, библиотеки, библиотечное дело.

Guz, A.M. Development of library business by Zemstvos' establishments on territory of Ukraine in a second half of XIX – at the beginning of XX century.

The article presents results of research of the specific of becoming and activity of different types of Zemstvos' library establishments on territory of Ukraine in the second half of XIX – at the beginning of XX century.

Key words: Zemstvo, library, library business.

УДК 39:615.89 (477.54/.62) «18/19»

Швидкий С.М.

Природно-кліматичні та соціально-економічні чинники формування народної медичної культури населення Української Слобожанщини (XIX – початок XX ст.)

Досліджується вплив природно-кліматичних, соціально-економічних факторів на формування медичної культури населення Української Слобожанщини XIX – початку XX ст.

Ключові слова: медична культура, здоров'я, хвороба, знахар, лікар.

У соціальному та культурному розвитку українського народу медична культура є складовим елементом загальноетнічної культури. Вона компенсує посталі порушення фізичного і психічного здоров'я, забезпечує необхідну для існування людини тривалість життя, і що не менш важливо – її можна розглядати як один із соціально-культурних механізмів адаптації людини до навколишнього середовища. В основі традиційної медичної культури лежить емпіричний підхід, вона включає в себе всі різновиди традиційно-усної медицини – власне народної і традиційної – традиційно-писемної, а подекуди й елементи наукової медицини.

У цілому традиційна медична етносу складається не лише із емпірично вироблених засобів лікування хвороб, але й різноманітних систем їх запобігання, частину яких можна класифікувати як народна гігієна, більша ж частина стосується всього способу життя і системи соціальних відносин, пронизуючи різні сторони традиційно-побутової і духовної культури народу.

Особливість медичної культури етносу формувалася у взаємодії з усією системою соціальної організації і культури народу й залежала від природно-екологічних умов ареалу його розселення. Усі ці соціальні й екологічні фактори обумовлювали характер захворювання з одного боку і способи їх лікування, формуючи тим самим етнічну своєрідність емпіричної медицини кожного народу.

У народній медицині, так як і в сучасній науковій, існує уявлення не лише про лікарське лікування, але й великого значення для здоров'я людини надається її психічному стану, на який можна впливати лише у відповідності з особливостями історично конкретної духовної культури етнічної групи чи соціального прошарку, до якого людина належить, й світоглядним уявленням індивідуума.

Характерною особливістю усієї системи традиційної медичної культури є високий рівень вивчення екологічних особливостей місцевості, де проживають представники того чи іншого етносу. Це відбивається в традиційному вмінні залучати і використовувати місцеві, локальні можливості й засоби лікування.

Відомо, що разом із водою, напоями і їжею організм людини отримує відповідний склад мікроелементів із характерних для певного географічного місця речовин. Нарешті традиційна система харчування впливає на характер хвороб і на способи їх лікування в умовах кожного конкретного регіону.

Усе це відображається і в характері місцевих лікувальних рекомендацій. Серед рекомендованих засобів зазвичай фігурують трави, які ростуть у певних місцях: біля річки, в яру, на пагорбах, у лісі, на болоті і т.п. Така точна адреса передбачає наявність певних сприятливих умов зростання рослин, що забезпечується структурою ґрунту, мікрокліматичними умовами або характером біоценозу.

Характерним для населення Української Слобожанщини у досліджувальний період, за відсутності кваліфікованої медичної допомоги, через несприятливі природно-кліматичні умови, відсутність належної гігієнічної культури, була досить висока смертність (померлих у 1836 році від звичайних хвороб загальна кількість складала 44,775 душ, найбільше число померлих склали немовлята [4, с.83].

В «Статистическом справочнике по Харьковской губернии» зазначалося, що найбільш розповсюдженими серед населення були хвороби органів травлення і